

ARGUN: BİR TÜRKMEN BOYU

Hayrunnisa ALAN AKBIYIK*

Biz bu yazımızda Timurlu hükümdarı Sultan Ebû Said (d.1424-ö.1469)'in tahtı ele geçirmesinde ve daha sonra da saltanatını devam ettirmesinde onu destekleyen Argun boyu üzerinde durmaya çalışacağız. Argunlar menşeleri hakkında farklı görüşlerin olduğu bir boydur. Timurlu hükümdarı Sultan Ebû Said devrinde devlet idaresinde çok etkili hale gelen bu boyun kökeni ve bu dönemdeki etkileri ve yetiştirdikleri emirler bu çalışmaya konu olmuştur. Kabilelerin ırsî liderleri durumunda olan emirlerin ve onların şahsında ortaya çıkan siyasî ve askerî gücün devlet idaresindeki etkilerinin ne derecede olduğunun bilinmesi Cengiz Han'dan sonraki Asya tarihinin anlaşılmasına katkıda bulunacak bir husustur. Argun kabilesi de bu açıdan iyi bir örnektir.

Bilindiği gibi Timur 1405'de Otrar'da vefat ettikten sonra yaşanan fetret devrini müteakip yerine oğlu Şahruh Bahadır geçmiştir. Timur aslında yerine torunu Pir Muhammed'in geçmesini vasiyet etmiş, ancak gelişen hadiseler sonucu Pir Muhammed saltanat mücadelesinde hayatını kaybetmişti. Şahruh, başta Timur'un ölümünden sonra Maveraünnehr'e hakim olan Mirza Halil Sultan b. Miranşah olmak üzere diğer hanedan üyelerini bertaraf etmeyi başardı. Böylece 1409'da tam anlamıyla Timur'un kurduğu devletin başına geçti.¹ Bu tarihten Sultan Ebû Said'in Timurlu tahtına geçmek amacıyla faaliyete başladığı 1451 yılına kadar yaklaşık kırk yıl boyunca iktidar ve buna bağlı olan bütün güçler Şahruh ve oğulları-torunlarının tasarrufunda idi. Mirza Sultan Ebû Said 1451 yılında Emir Timur Güregen'in kurduğu devletin başına geçebilmek için mücadeleye başladığında 25 yaşında idi. Kendisi Timur'un oğlu Miranşah'ın torunudur. Ebû Said, Maveraünnehr hakimi ve âlim bir hükümdar olan Uluğ Bey'in yanında yetişti². Onun ilim meclislerinde bulundu. Ciddiyeti ve çalışkanlığı ile Uluğ Beyin taktirini kazandı. Bu dönemde onun Şahruh'un oğul

* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Üni. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, Ankara 1995.

² Hondmir, *Habibü's-siyer*, (nşr. Celaleddin Humayi) Tahran 1333 hş., IV, s 49.

ve torunlarında gördüğümüz şekilde herhangi bir bölgede idarî işlerde görev alıp almadığı malum değildir. Bu nedenden ötürü hanedana mensup olmakla birlikte onun mütevazî bir hayat sürdürdüğünü düşünmek mümkündür. Ebû Said saltanat mücadelesine başlarken ne güçlü ordulara komuta ediyor ne de zengin hazinelere mâlik bulunuyordu. Bu durumda o, nasıl oldu da hiçbir askerî ve ekonomik gücü olmayan bir mirza olarak saltanat mücadelesinde Şahrüh'un oğlu ve torunlarını bertaraf ederek Timurlu tahtına geçmeyi başardı? Kanaatimizce bu sorunun cevabı, Argun kabilesi ve Hoca Ubeydullah Ahrar liderliğindeki tasavvuf ehlidir denilebilir.

Timurlular'da hanedan üyelerinin devleti oluşturan kabilelerden birinin desteğini alması ve bu kabilenin desteği ile saltanat mücadelesine katılması nadir karşılaşılan bir durum değildi. Emir Timur Güregen'in kendisi Barlas kabilesindendi. Şahrüh, Horasan bölgesi hakimi olmasına ve devletin merkezine komşu bir bölgenin idaresinde bulunmasına rağmen Timur tarafından tahta aday gösterilmemişti. Buna rağmen Şahrüh, babası Timur'un yerine geçebilmişti. Onun bu başarısında Tarhan ünvanı taşıyan emirlerin desteğini almış olmasının katkısı olduğunu düşünmek mümkündür.³ Şahrüh'un ölümünden (1447) sonra yaşanan saltanat mücadelesinde bu hükümdarın torunu Mirza Alaüddeve b. Baysungur da Arlat kabilesinin desteğini almıştı. Aynı zamanda Alaüddeve'nin kayınpederi olan Arlat kabilesi reisi Emir Yedigârşah Arlat ve oğulları bu mirzanın saltanatı için çok gayret sarf etmişlerdi.⁵ Mirza Ebû Said de Ulug Bey'e karşı isyanında Argun kabilesinden güç almış ve başarılı olamayınca yine aynı kabileye sığınmıştı. Bu hadiseden itibaren Argunlar Timurlu devletinin

³ Tarhaniyan ve Kavm-i Tarhan, Emir Gıyaseddin Tarhan'ın soyundan gelenleri, haleflerini ifade etmek üzere kullanılan bir isimdir (bk. Shiro Ando, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansab*, Berlin 1992, s. 118). Abdülhüseyin Nevai, Tarhaniyan'ı Şahrüh'un eşi Gevherşad'ın da mensubu bulunduğu Türklerden bir kabile olarak göstermektedir (bk. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, nşr. Abdülhüseyin Nevai, Tahran 1349 hş., s.829) Güçlü ve saygın bir emir olan Gıyaseddin Tarhan'ın kendisi ve oğulları Timur'un hayatta olduğu devirden itibaren devlet idaresinde etkiliydiler. Gıyaseddin Tarhan'ın üç kızından biri olan Gevherşad Ağa, Timur'un oğlu Mirza Şahrüh ile evlendirilmişti (Gıyaseddin'in diğer iki kızı da Timur'un torunlarıyla evlendirilmişti). Gıyaseddin Tarhan'ın oğullarından ikisi Ali Tarhan ve Hasan Sufi Tarhan 1397 de Şahrüh'un maiyetinde idi. Emir-i Divan olan Ali Tarhan ölünce (1412), Hasan Sufi Tarhan kardeşinin yerine bu göreve geldi. Hasan Sufi 1424 de ölünce onun yerine oğlu Mihrab geçti (Ando, 138 -139). Seyyid Ahmet Tarhan (b. Gıyaseddin)1407-1422 Andhoy hakimi ve Şahrüh'un emirlerindendi (Ando, a.g.e., 242).Tarihlere dikkat edilirse Timur'un ölümünden önce de sonra da Gıyaseddin Tarhan'ın soyundan gelenlerin Şahrüh'un yanında olduklarını düşünmemiz mümkündür.

⁴ Arlat kabilesi *Moğolların Gizli Tarihinde* de adı geçen bir kabiledir. Daha sonra Çağatay Ulusu içinde yer almışlardı. Bunlar bu dönemde Horasan bölgesinde idiler. Bu kabile hak. Kısaca bak. B. F. Manz, *The Rise of Tamerlane*, London, 1993, s.153.

⁵ Mirhond, *Ravzatü's-safa*, Tahran 1339, VI, 784

idaresinde etkili oldular. Ebû Said'in saltanatına kadar kaynaklarda kendilerinden pek söz edilmeyen bu kabile onun hükümdarlığından sonra Hüseyin Baykara devrinde de nisbeten varlığını hissettirmişti. Hüseyin Baykara devrinde güçlü bir emir olan Zünnun Bey Argun liderliğinde bir grup Sind'de bir hanedan kurmuştu. Dikkat çeken önemli bir husus da Deşt-i Kıpçakta Toktamış'ın saltanatından itibaren zaman zaman kendinden söz ettirmiş ve daha sonra özellikle Kırım Hanlığı'nda han seçimleri dahil devletin bütün işlerinde etkili olmuş olan bir kabilenin aynı adı taşımasıdır. Böylece çeşitli şekillerde kendinden söz ettiren bu kabile hakkında derli toplu bir bilgi yoktur. Çeşitli vesilelerle sunulan bilgiler ise biraz karmaşık ve çelişkilidir.

Millî Eğitim Bakanlığı, *İslam Ansiklopedisi (İA)* ve Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi (DİA)* gibi belli başlı başvuru eserlerinde "Argun" madde başlığı altında birkaç açıklama görmek mümkün ancak kabile adı olarak üzerinde durulmamıştır. Argun adı şahıs, ırmak, köy ismi nihayet boy, kabile adı olarak çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklulardan itibaren pek çok Argun adında şahıs tesbit edebiliyoruz. Buna dair birkaç örneği şöyle sıralayabiliriz: Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın oğullarından birinin adı Arslan Argun idi, yine Sultan Kılıç Arslan'ın oğullarından birinin adı Nizameddin Argunşah idi⁶. Emir Argun, İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun bölgeye gelip devletini kurmasından hemen önceki dönemde Horasan ve İnan bölgelerinin valisi olarak buraya atanmış bir emirdi. Oyrat kabilesinden olduğu Cüveyni'de açıkça belirtilmektedir⁷. İlhanlı hükümdarlarından biri yine Argun adını taşıyordu⁸. Timur'un saltanatını kurduğu dönemde Argunşah, Argunşah Covani Kurbanî, Argunşah-ı Burdalığı, Argun Ağa, Argunşah Ahtacı gibi şahısların varlığını biliyoruz. Ancak bunların Argun kabilesiyle bağlantısı hakkında kesin bir şey söylemek zor görünüyor.

Su (nehir-ırmak) adı olarak ise günümüzde Argın yada Argun olarak Buryat eyaletinde Amur ırmağına dökülen bir ırmak adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Altaylarda Katon nehrinin sağ kolunu oluşturan Argut nehri vardır. Moğolca kelime sonundaki t çoğul, n tekil anlam verir buradaki t n'ye çevrilirse Argun

⁶ A.Sevim-E.Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s.52, 446 ve daha başka sahifelerde de bu şahısların adı geçiyor.

⁷ Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa* (çev. M.Öztürk)Ankara 1988 s.199. Argun Moğollar tarafından tanınmış ve saygı duyulan bir kabile olan Oyrat kabilesinden Taycu adında bir binbaşının oğludur.

⁸ B.Spuler, *İran Moğolları* (çev. C. Köprülü), Ankara 1987, s.90-98.

olacağı düşünülmektedir⁹. Balkaş gölüne yaklaşık 30 km. mesafede Arganatu adında bir dağ adı olduğu ve bunun Argın Ata yani Argın'ın atası anlamında olduğu, buradaki Argın'ın özel bir isim, şahıs adı olmadığı, Kırgızlarda çok sık kullanılan soyun adı olduğunu meşhur Kazak alimi Tınışpayev ifade etmektedir.

Argun adı buraya kadar göstermeye çalıştığımız gibi şahıs ve yer adı olmanın dışında kemirgen sınıfından bir hayvan türü¹⁰, XVI.Yüzyılda Sind Bölgesinde hüküm süren bir Türk hanedanı¹¹, bir Sind hanedanı şeklinde de karşımıza çıkmaktadır¹². İngilizce imlaya göre yazılışıyla Arghun; Hulagu neslinden bir Moğol hanedanı¹³ olarak tanımlanmış, fakat böyle bir kabilenin varlığına temas edilmemiştir. Kazak Sovyet Ensiklopediası'nda Argın Orta cüzdeki altı boydan en büyüklerinden biri olarak ifade edilmiştir. Burada kabilenin kökleri Hunlarla bağlantılandırılmış, Arık kun temiz arı soy anlamına geldiği belirtilmiş ve Batı Türk kağanlığı zamanındaki Kıpçak, Argın, Basmıl, Karlık, Kayı aynı soydan gelen birbirine komşu yaşayan boylar olduğu ifade edilmiştir. Kazak alimi Tınışpayev ise Orhun abidelerinde geçen Uluğ Erken'den söz etmektedir. Ayrıca Çağatay Hanı Kara Hülagu'nun eşi Organa, Ergene, Arguna şeklinde yazılan hanımın devleti idare ettiğinden 1253 de Kıpçaklı-Lebsinskiy bölgesine gelen Rubruk'un burasının Organum olarak anıldığı iddiasıyla Organa, Organum, Arganatu'nun tesadüfi isimler olmadığı ve bağlantılı olduğu ifade edilmiştir. Burada Organa'nın Arguna olduğu ve Argun kabilesine nisbeten bu adı taşıdığı ima edilse de¹⁴ Reşidüddin eserinde Organa Hatun'un Oyrat kabilesinden Tuğrulçı Güregen'in kızı olduğunu açıkça belirtmiştir¹⁵. Daha önce adı geçen Emir Argun da Oyrat kabilesinden idi. Reşidüddin bu şahıslar Argun kabilesinden olsalar Oyrat yerine Argun diye herhalde belirtirdi. Bir ihtimal Argun diye bir boydan bir grup Oyratlar arasına katıldığı ve bunlara bağlı olarak yaşadıkları düşünülebilirse de hem bu ihtimali hem de Tınışpayev'in bu yaklaşımını destekleyecek kuvvetli delillere ihtiyacımız var gibi görünüyor.

⁹ Muhammed Can Tınışpayev, *İstoria Kazhskoğa Naroda* (sost, I Aft Predislovia Prof. A. Takenov İ B. Baygalıyev) Almatı 1998, s73-74.

¹⁰ Faruk Sümer, "Argun", *DİA*, III, 355.

¹¹ Abdülkerim Özyayın, "Argun" *DİA* III, 357.

¹² M. Longworth Dames, "Argun", *IA*, I, 561. Burada Argunların eski tarihi için Efganistan maddesine gönderme yapılmış, ancak bu maddede de 16. Asırda Sind bölgesinde faaliyet göstererek Argun hanedanını kurmaya çalışan Zünnun Bey Argun, İran İhanlıları ahfadından gösterilmektedir (bk. a.g.m., "Efganistan" *IA*, IV, S. 159). Ancak daha ileride görüleceği üzere durum bundan farklıdır.

¹³ C.Collin Daves, "Arghun", *E I (Ing)*, Leiden 1960, I, 627.

¹⁴ Tınışpayev, s74.

¹⁵ Tacikston Cevrısı s376.

Timurlular üzerinde çalışan günümüz araştırmacılarından Shiro Ando, Timurlu emirleri ile ilgili çalışmasında Argunların kökenlerinin karanlık olduğunu ve 1449 tarihinden itibaren kendilerinden söz ettirip askeri güçlerini kurduklarını belirtmektedir. Ayrıca 1393'de Timurlu kaynaklarında karşımıza çıkan İl Argun'un Diyarbakır bölgesinde yaşayan bir grup olduğunu, Diyarbakırda yaşayan Argunlarla Ebû Said'i destekleyen grup arasında bir bağlantı olup olmadığının bir soru işareti olarak kalacağını belirtmektedir¹⁶.

Fakat bütün bunlara rağmen Argun kabilesinin kimliği hususunda bazı veriler değerlendirilerek bir takım sonuçlar çıkarılabilir.

Moğollar hakkında efsanevi menşeden başlayarak Ögedey zamanına kadar en eski bilgileri içine almakta olan ve Moğol tarihinin en önemli kaynağı durumundaki *Moğolların Gizli Tarihi*'nde çeşitli kabilelerin adı geçmekte, ancak Argun adına rastlanmamaktadır¹⁷. B.Y.Vladimirtsov *Moğolların İçtimai Teşkilatı* adlı eserinde Moğol kabile, soy, klan vs. ayrı bir indekste sıralamıştır. Burada da Argun adı yoktur¹⁸. Zeki Velidi Togan'ın "Cengiz'in Soy ve Kendisine Yakın Kabileler" adlı çalışmasında¹⁹ da Argun adı geçmiyor. Bu durum bize Argun kabilesinin Moğol kabilesi olmadığını düşündürüyor. Dolayısıyla Argun kabilesinin menşeni İlhanlı Hükümdarı Argun handan hareketle, "iki büyük Moğol fatihten birincisi Cengiz ve "diğer Moğol fatihi" Timur ile irtibatlandırmağa" çalışmak²⁰ doğru görünmemektedir.

Argun (ارغون) kelime olarak *Divan-ı Lugati't-Türk'te* (DLT), kemirgen sınıfından bir hayvan türünün adı olup, cesareti, enerjisi ve atılganlığı sebebiyle Türkler tarafından çocuklara konulan bir isimdir. Alp Arslan'ın oğullarından biri Arslan Argun idi. Bu şekilde şahıs adı kullanımına başka örnekler de vardır²¹. Kelime DLT de Argû (ارغو) şekli ile "iki dağ arası, bundan alınarak Taraz ile Balasagun arasındaki şehirlere dahi Argû denir; çünkü orası iki dağ

¹⁶ Shiro Ando, a.g.e. s. 174.

¹⁷ *Manghol-un Niuca Tobça'an (Yuan-Ch'ao Pi-Shi) Moğolların Gizli Tarihi (Yazılış 1240) I Tercüme*, çev. Ahmet Temir, Ankara 1986.

¹⁸ B.Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdülkadir İnan, Ankara 1987, s. 307-308.

¹⁹ Atatürk Ün., *Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ord. Prof. Dr. A.Z.V.Togan Özel Sayısı, sayı: 13, Erzurum 1985, s.95-103.

²⁰ C.Davies, a.g.m. s. 627; M. Salem Akhtar, "The Origin of the Arghuns and Tarkhans of Sind and the Rise and Fall of Dhu Al-Nun Arghun Under The Timurids of Herat", *Islamic Culture*, LIX/4, 1985, s.341-342. Öte yandan Timur'u "Moğol Fatih'i" olarak nitelemek de ayrıca tartışmaya açık bir husustur.

²¹ Sümer, gös. yer.

arasıdır"²² şeklinde zirk ediliyor. Aynı eserde op (اوپ) kelimesi açıklanırken Argüca'da harman dövmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz şeklinde açıklama yapılırken Argüca diye bir dilin varlığına işaret edilmektedir²³. Ramazan Şeşen DLT'den naklen, "en fasih dilli Türk kabilleri, tek bir dil bilen, Farsça ile ilişkisi olmayan ve yer değiştirmeyenlerdir. İki dil konuşan ve şehirler halkıyla karışanların dili fasih değildir. Böyle iki dil konuşanlar Suğdak, Kencäk ve Argü gibi kabilelerdir. İsbicâb'dan Balasagun'a kadar bütün Argü ülkelerinin dili fasih değildir" diyerek Argü adında iki dil konuşan yerleşik medeniyetle iç içe yaşayan bir topluluğun var olduğunu belirtmektedir²⁴. Faruk Sümer, *Oğuzlar* adlı eserinde Seyhun Oğuzlarını anlatırken Karlukların yaşadığı coğrafyayı belirtmiş ve "Karlukların boylarıyla birlikte Isığ Göl çevresi, İli boyları, Çu ve Talas vadilerindeki (Argü Ülkesi) Türk yerleşim hayatının gelişmesinde pek mühim rol oynamışlardır" demektedir²⁵. Zeki Velidî Togan da, Çu havzası ve Talas civarının bu adla (Argu) anıldığını, bu ismin burada İran unsuru ile karışık yaşadığı için dilinde rakâket bulunan medenî Türk unsuru olduğunu, kelimenin Argü'dan Argun'a dönüştüğünü ve bunun argulu anlamına geldiğini belirtmektedir²⁶. Yine aynı müellif bir başka eserinde Moğolların şarktan getirdikleri kabileleri, Yağma, Karluk, Çiğil, Argü, Kalaçlara ait topraklara yerleştirerek bunları Kaşgar ve Maverâünnehir tarafına ittiklerini belirtmektedir²⁷.

XIII. Yüzyılda Kaşgar, Yedisu, Alaköl civarını gezen Marco Polo, Argunların iki atanın birleşmesiyle oluşan melez bir boy olduklarını belirtir. Marco Polo Tenduk bölgesinin ahalisinin putperest yerlileriyle müslümanların karışımından oluşan bir boy olduğunu ve bunun Argon adıyla bilindiklerini, bu ülkenin insanların sima olarak diğer ülkelerinkinden daha güzel görünüşlü, iyi eğitilmiş ve yetenekli tüccarlar olduklarını yazar²⁸. Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından olan Reşidüddin'in *Cami'ü't-tevarih*'inin başında efsanevi atadan gelen moğol kabileleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak burada

²² *Divan-ı Lugat-İt Türk Tercümesi*, I. çev. Besim Atalay, Ankara 1992, s. 127.

²³ A.g.e., I, 34.

²⁴ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, Ankara 1985, s. 25-26. Dil olarak Arguca hakkında bak. G.Doerfer, "Mahmud al Kasgarî, Argu, Chaladsch", *Eurasian Studies*, 7, 1987, s.105-114. Bu makalede yazar bazı türk lehceleri bu arada Arguca üzerinde de durmuş, Oğuz-Türkmen isimlendirmesinde olduğu gibi Argu- Halaçların durumunun aynı olduğu ifade edilmiştir. s.114.

²⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı -Destanları*, İstanbul 1992, s.36.

²⁶ Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.29, n.105.

²⁷ Z.V. Togan, *Bugünkü Türüli Türksetan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1949, s.60.

²⁸ Marco Polo, *The Travels of Marco Polo* Introduction by John Masefield, London 1939. s.140-141.

Argunlara yer verilmemiştir. Argunlar bu eserde dolaylı olarak zikir edilmektedir. Cengiz Han'ın evlatları ile ilgili bilgi verilirken Coci'nin oğlu Orda'nın oğlu Hülagü'nun oğlu Temür Buka'nın eşleri hakkında bilgi verilirken bunun eşlerinden birinin Argun Tegin adını taşıdığı ve Argun kabilesinden Kuri Kaçgan adında birinin kızı olduğu, bu hanımdan Buka Temür'un doğduğu belirtilmiştir²⁹. Yine Cuci evladından Orda'nın bir diğer oğlu Sartaktai'nin oğlu Koyunçi'nin oğlu Bayan'ın eşleri hakkında bilgi verilirken hanımlarından birinin adı Argunlardan Kutulun adındaki hanım olduğu belirtilmiştir³⁰. Bu kayıtlar dolayısıyla Argunların, Coci oğulları için kız alınan dünür kabilelerden biri olduğunu görüyoruz.

Cuci evladına dünür olmanın dışında bu kabilede Çin kaynaklarında da söz edildiğini görüyoruz. 1330 da hayatta olan ve etkili bir görevde bulunan Çarık Timur hakkında bilgi verilirken Argunlardan da söz ediliyor. Bu şahıs Argun kabilesinden idi. Babası ve büyük babası savaşlarda başarı kazanmışlardı. Onun ailesi batı bölgesinin büyük ailelerinden biriydi. Çarık-Temür çocukken terbiyeli ve sağlam yapılı olup büyük ihtirasi vardı. Erkenden saray muhafızı oldu ve sonra yükseldi. "Argun kabilesi, arghun (A-lu-hun, A-erh-hun, A-lawen, A-lu-wen şeklinde yazılmıştır. Aslen batı bölgesinde bir boy idi. Argun, se-mu sınıfındandır. Argun kabilesi Uygur ülkesine yakın olan Batı bölgesinde oturuyordu. Ancak tam nerede olduğu bilinmiyor³¹. Se-mu, Çin kaynaklarında Orta Asya'dan gelen, Güney Rusya stepleri ve İslam dünyasından gelen insanlar için kullanılır. Bunlar Moğolistanlı değillerdi; fakat Moğollarla aynı haklara sahip olurlardı³².

Argunların Deşt-i Kıpçakta etkili olduklarını görebiliyoruz. Coci ulusuna ait en kıymetli kaynaklardan biri olan Ötemiş Hacı'nın eserinde Argunların adı geçmektedir. Altın Orda Hanı Toktamış'ın han olmasından önce bu kabilenin onun yanında yer aldığını görüyoruz. Altın orda hanı Urus Han Toktamış'ın babası Tuy Hoca Oğlanı ortadan kaldırmıştı (1375). Kaynağımız Toktamışın Şirin, Barın, Argın, Kıpçak illerini alıp İdil deryasına ulaştığı haberi Urus Han'a ulaştı, bu iller Toktamış Oğlan'a ana ata bayrı illeriydi diyerek bu kabilelerin

²⁹ *The successors of Cenghis Khan* Translated from Persia of Reshid-al-din by. J.Andrew Boyle, 106. Karşılaştığımız Reşidüddin, *Cami'ü't-tevarih*, (nş. Behmen Kerimi), Tahran 1338, s.512. Burada kavmin adı Argunan olarak okunuyor.

³⁰ A.g. eserler, Boyle, 101.; Kerimi, 508; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-tevarih*, neşr. Muh. Ruşen Mustafa Musevi Tahran, 1373, I, s713, III, 2185. Farsca metinde oguziyan diye okunan ismin Argun diye okunmasının doğru olacağı hususunda bak. göst. yerler.

³¹ Ch'i-T'ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970, s.447.

³² A.g.e.s.XXIII

Toktamış'a kazaklık için destek verdiklerini belirtmektedir. Bu kabileler Toktamış'a onun adından dolayı hanın kendilerine baskıda bulunduğunu Toktamış'la birlikte hareket etmek istediklerini bildirmişlerdi³³. Bu kayıt bize Argun Kabilesinin Toktamış Han (1379-1405) döneminde onun faliyette bulunduğu coğrafyada (Sıgnak, Sabran, geniş şekli ile Doğu Deşt-i Kıpçak) var olduklarını ve hanlık hususunda bir şahsı destekleyebilecek durumda olduklarını göstermektedir.

Bizim esas konumuz olan Timurular devrinde Timurlu devrinin ana kaynaklarından Şerafeddin Ali Yezdi'nin verdiği bilgiye göre cemaat-i Arguniler Turşiz kalesinde yerleşmişti. Yiğitlikleriyle meşhur bir gruptu. Melik Gıyaseddin (Herat hakimi ve Kert hanedanından) Turşiz kalesini Ali Şedidi'ye vermişti. Melik Gıyaseddin kalede bulunanlara teslim olmaları için öğüt vermişse de onlar Timur'a teslim olmayıp kaleyi savunmaya karar verdiler. Timur kale etrafını dolaşarak gerekli talimatları vermiş, mancınıklar kurdurarak muhasaraya başlamıştır. Kaledekiler çaresiz teslim olunca Timur bunları Türkistan'a göçürmüş ve Türkistan kalelerinin muhafazasında istihdam etmiştir³⁴.

Kabilenin menşei ve nerelerde görüldükleri hususu ne olursa olsun, bizim için önemli olan konu Timurular devrinde nasıl tanındıkları ve Ebû Said devrinde bunların devlet idaresindeki etkileridir. Timurlu devrinin önemli bir biyoğrafik eseri olan *Tezkire-i Devletşah*'da³⁵, bu kabileden Türkmen Argun olarak söz edilmesi bize kabilenin Devletşah Semerkandî'nin yaşadığı dönemde³⁶ Türkmen olarak tanındığını göstermektedir.

Mirza Sultan Ebû Said, idareyi ele geçirmek amacıyla Semerkand'ı muhasara etmesi olayından itibaren Argunlar onun saltanatının sonuna kadar etkili olmuşlardır. Ebû Said bu muhasarada Uluğ Bey karşısında başarılı olamayınca, kaçarak Argun kavmi arasına gitmişti. Arkasından Buhara ve Yesi

³³ Ötemiş Hacı, *Cengiz-name*, G. Baranova- M.H. Abuseyitova, Almatı 1992, s.142, metin 56a-b.

³⁴ Yezdi, *Zafername-i Emir Timur*, Tercüme-Metin, haz. Tanju Oral, M.Ü. Sosyal Bilimler Enst.Basılmamış Doktora Tezi, s.84. Eserin Urunbayev tarafından yapılan Farsca neşrinde aynı bilgiler verilmekte, ancak Argunlardan bahs edilmeyip sadece Çağatayca metinde Ali Şedidi'nin mensup olduğu aile kabile adı gibi Şedidiyan olarak zikr edilmektedir. Bk. Yezdi, *Zafername*, nş. A.Urunbayev, Taşkent 1972, s.1115.

³⁵ Devletşah Semerkandî, *Tezkire-i Devletşah*, çev. Necati Lugal, İstanbul 1977, s.431.

³⁶ Devletşah Semerkandî'nin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Muhtemelen 1431-1495 yılları arasında yaşamış olmalıdır. Kendisi Şahrûh devrinin (1405-1447) kudretli emirlerinden Firuzşah'ın akrabasıdır. *Tezkire*'sini 1491 yılında telif etmiştir (bk. Fuat Köprülü, "Devletşah", *İA*, II, 560-561).

de tekrar faliyete başlamıştı. Başarısız olup aralarına çekildiği kabilenin adının arkasından tekrar faliyette bulunduğu yer adlarına bakılınca, bu kabilenin Seyhun ve Maverâünnehir'de etkili olduğunu düşünebiliriz. Bunlar herhalde sadece yukarıda zikr ettiğimiz Turşiz kalesinin alınmasından sonra buraya göç ettirilenler değildi. Öte yandan Ebû Said'i salatanat mücadelesinin başlangıcından itibaren Hoca Ahrar(ö.1490) liderliğinde tasavvuf ehlinin de desteklediğini biliyoruz. Bu iki grubun, yani askerî ve idarî gücün kaynağı olan Argun kabilesiyle yerleşik ahalinin ve ilmiye sınıfının temsilcisi sayabileceğimiz Hoca Ahrar'ın birbirine yakın olması gerekir ki aynı aday desteklemiş olsunlar. Argun kavminin iki dil bilen, yerleşik veya yarı yerleşik bir boy olarak, hem şehir kültürüne hem de bozkır kültürüne yakınlığı dolayısıyla daha ziyade şehirlerde odaklanan tasavvuf erbabına da pek yabancı olmayacağını düşünmek mümkündür.

Kabilenin kökeni ne olursa olsun, bizim için kesin olan husus Sultan Ebû Said devrinde Argun menşeli emirlerin devletin en önemli idarecileri olarak karşımıza çıkmış olmalarıdır. Ando, *Muizzü'l-ensâb*'ı esas alarak yaptığı çalışmada bu seçererede geçen Ebû Said devrindeki emirleri sıralamaktadır. Buna göre Argun menşeli emirler şunlardır:

Tavacı emirler³⁷(Argun kökenli): Seyyid Asil, Gıyat, Pir Hacı, Kubad, Abdurrahma-ı Kubad.

Emir-i tümen olanlar: İskender, İbrahim, Burhan Said, Hacı Muhammed-i İbrahim, Muhammed Hoca, Seyyid Muhammed-i Urus, İskender Bahadır, Baki, Muhammed, Şeyh Cemal, Seyyid-i Muhammed, Gan Said, Mezd.

Rütbesiz olanlar: Sevinç Timur, 'İdi Berdi, Urus, Sultan.

Ebû Said devrinde görev alan, menşei bilinen veya bilinmeyen emirlerin toplam sayısı altmış dokuzdur. Bütün bunlar arasında Argun kökenli emirlerin sayısı ise yirmi ikidir. Bu da yaklaşık bütün emirlerin 1/3'ünü oluşturur. Timur'un mesup olduğu Barlas kabilesinin yanısıra Nayman, Bilkut, Nüküz, Aparı gibi çağatay Ulusu'na dahil olduğu bilinen³⁸ tanınmış kabilelerden çıkan

³⁷ Tavacı divânının başında bulunan emirler. Devân-ı bozorg-i emâret yada tavacı divânı, Türkler ve türkleşmiş moğolların işlerine bakan bu divâna Türk Divânı da deniyordu. Bu divân askeri toplar, ganimeti paylaşırır, ordunun nizam ve inzibatıyla ilgilenir ve hükümdar önünde geçit resmi yaptırdı. Başında Divan beyi bulunurdu. Ümerâ-i tavacı diye geçtiğine bakılırsa tavacı emri birden fazlaydı (bk. Aka, a.g.e., 188).

³⁸ Timur'un devletini kurduğu dönemde de etkili olan ve çağatay ulusunu oluşturan bu boylar için bk. Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamarlane*, Cambridge 1993, s.154-165.

emirlerin sayısıyla, Argun kabilesinden gelen emirlerin miktarını mukayese ettiğimiz zaman bu kabilenin ne kadar etkili olduğunu anlarız. Oysa Timur'un ve Şahruh'un büyük emirleri arasında Argun kabilesine mensup herhangi birinin varlığını bilmiyoruz³⁹.

Timurlu şeceresi *Muizzü'l-ensâbta* hükümdarların eşleri ve çocuklarının adları sıralanmamış fakat aynı zamanda her hükümdar döneminde görev alan o hükümdarın emirlerinin isimleri de belirtilmiştir. Dolayısıyla Ebû Said'in hizmetinde bulunan emirlerin de adları şecerede belirtilmiştir. Ancak bu emirlerin hepsi hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Onun Argun kökenli emirlerinden ancak birkaç tanesi kaynaklarda kendilerinden söz ettirmişlerdir. Bunlar Emir Sultan, Urus, Seyyid Muhammed, Mezd, Seyyid Asil ve Şeyh Cemal'dir. Bu emirlerden, Sultan Argun, önceleri Ebû Said'in yanında yer almıştı. Ebû'l- Kasım Babür b. Baysungur b. Şahruh, 1454 de Semerkand'ı kuşattığında bu emir şehirde Ebû Said'in yanında yer alarak şehri savunmuştu⁴⁰. Ancak aynı emiri bir süre sonra Sultan Ebû Said'e muhalefet ederken görüyoruz. 1461 yılı başlarında Mirza Muhammed Cuki, Meveraünnehir'de isyan etti. Mirza Muhammed Cuki, Uluğ Beyin torunu idi. Semerkant ile buraya bağlı yerleri babası Abdüllatif'ten kendisine miras kalan yerler olarak görüyor ve ele geçirmek istiyordu. Sultan Ebû Said'in Mazenderan ve Horasan'da devlet işleriyle meşgul olması, ona uygun fırsatı sağladı. Mirza Cuki çeşitli vilayetlere dağılmış olan ve sıkıntılara maruz kalan Uluğ Bey'in askerlerini etrafına topladı. Ayrıca Özbek Hanı Ebû'l- Hayr Han'dan da yardım almayı başardı. Ebû'l-Hayr Han ile evli olan Uluğ Bey'in kızı Rabia Sultan Begüm'ün bu yardımda önemli rolü olmuştu. Bu şekilde Taşkent ve Şahruhiye'ye yönelen mirzaya katılan iki tecrübeli emirden biri Emir Sultan Argun diğeri de Emir Nur Said Bilkut idi⁴¹. Bu katılımlar Mirza Cuki'yi daha güçlü hale getirdi. Taşkent ve Şahruhiye'yi ele geçiren asiler Semerkad'a yöneldiler. Bütün Maveraünnehr bu isyandan etkilendi. Semerkand ve Buhara gibi birkaç müstahkem mevki dışında bütün Maveraünnehr oymakların ve Mirza Cuki'nin taraftarlarının denetimine girdi. Ebû Said isyanı bastırmak ve Maveraünnehr'de asayiş sağlamak için bizzat bölgeye yöneldi. Ebû Said'in buraya gelmesi üzerine Emir Sultan Argun ve Nur Said Bilkut'un tavsiyesi ile asiler Şahruhiye kalesine çekildiler. Mirza Cuki, bu iki tecrübeli emirin desteği ile Ebû Said'e 1463'e kadar mukavemet edebildi. Neticede 1463 Eylül'ünde Hoca Ubeydullah Ahrar'ın arabuluculuğu neticesi âsiler teslim oldular. Ebû Said, emirleri ve Mirza Cuki'yi öldürmeme ve onlara

³⁹ Karşılaştırınız, Ando, a.g.e., 66-68 ve 120-122.

⁴⁰ Bu olaylar hakkında daha fazla bilgi için bk. Hayrunnisa Alan, a.g.t. s47-52.

⁴¹ Abdürrezzak-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'ı Bahreyn*, (nşr. Muhammed Şefi, Lahor 1949) II/3, s355-356.

eziyet etmeme hususunda verdiği sözü tuttu. Emirleri kendi emirleri arasına kabul etti, Mirza Cuki'yi ise Herat'ta İhtiyareddin kalesinde hapsedti. Bu mirza 1464 yılı ortalarında muhtemelen vebadan öldü ve Gevherşad medresesi haziresine defnedildi⁴². Emir Sultan Argun, Sultan Ebû Said'in son seferi olan Azerbaycan seferi esnasında hâlâ onun hizmetinde idi. Bu hükümdarın ölümü (1469) üzerine oğullarından Mirza Sultan Mahmud'un maiyetinde yer aldı. Emir Sultan Argun'un yeğeni Habibe Sultan Begim, Mirza Ahmed b. Ebû Said'in eşi idi. Bu izdivaccan dünyaya gelen Ma'sum Sultan Begim, Zahirüddin Muhammed Babür b. Ömerşeyh b. Ebû Said ile evlenmişti⁴³.

Ebû Said devrinde etkili olan ve kaynaklarda kendinden söz ettiren emirlerden biri de Urus Argundur. Emir Urus Argun da Emir Sultan Argun gibi Ebû'l Kasım Babür'ün Semerkand muhasarası (1454) esnasında Sultan Ebû Said'in yanında yer almıştı. Onun adı, kaleye yapılan hücumları bertaraf etmek için yiğitçe savaştığı belirtilen emirlerin arasında geçmektedir⁴⁴. Bu emirin oğlu olan Seyyid Muhammed de tümen emirleri arasında yer almıştır⁴⁵.

Sultan Ebû Said'in saltanatı süresince, devrin en etkili ve sultan nazarında en kıymetli emirlerinden biri olan Seyyid Mezd de Argun menşeli idi. Kaynaklara bakıldığında zaman zaman Sultan'ın kendisi için en kritik meselelerde ve zamanlarda bu emirin fikir ve reyine güvendiği anlaşılır. Kaynaklarda ondan 1457'den itibaren emirlerin en büyüklerinden biri olarak söz edilmektedir. Ebû'l-Kasım Babür'ün vefatı üzerine Horasan'da karışıklık çıkmıştı. Bu durum Sultan Ebû Said'e Herat'ı ele geçirmek için uygun zemini sağladı. Timurlu devletinin merkezi olan Herat üzerine yürüdüğünde Emir Seyyid Mezd Argun da onun yanında idi. Bu şehri almak Timurlu tahtına oturmak anlamına geliyordu. Zira Şahruh vefat ettiğinde (1447) devletin merkezi burası idi. Bu önemli seferde Emir Mezd Argun etkili bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu emir, kumandasındaki askerlerle birlikte şehrin kuzeye açılan kapısı olan "Dervâze-i Melik" önlerinde yer almıştı. Nitekim şehre ilk asker girişi buradan olmuştu. Şehir ve etrafı kontrol altına alındıktan sonra Sultan Ebû Said, Kıpçak kapısından şehre girmişti⁴⁶. Sultan Ebû Said, Herat'ı ikinci kez alışından sonra şehrin çevresinde yaşanan kıtlık yüzünden maiyetindeki askerlere evlerine

⁴² Bu olaylar için bk. Alan, a.g. e. 100-106

⁴³ Ando, a.g.e. s 175.

⁴⁴ *Matla'*, II/3, s195.

⁴⁵ Ando, gös. yer.

⁴⁶ Herat şehrinin beş kapısı vardı. Birincisi kuzeyde Dervaze-i Melik, ikincisi Dervaze-i Irak (güney), Derb-i Firuzabad(güney), dördüncüsü Derb-i Hoş (doğu), beşincisi Dervaze-i Kıpçak (kuzey doğu tarafında) adlarını taşıyordu. İsfizari, *Ravzatü'l-cennat fi evsaf-ı Medinet-i Herat* (nşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmam) Tahran, 1339, s.77.

dönme izni vermişti. Böylece çoğunluğu Maverâünnehir ve Belh civarından toplanmış olan askerler evlerine dönünce Herat ve civarında nüfus azalacaktı. Bu durumda kıtlık ortamında askere iâşe temini meselesi ortadan kalkacağı gibi halkın yükü de hafifleyecekti. Ancak Sultan Ebû Said'in bu kararı rakiplerinin harekete geçmesine sebep oldu. Mirza Alaüddeve, Mirza İbrahim ve Mirza Sencer birleşerek Ebû Said'e karşı harekete geçtiler. Bu esnada Ebû Said'in maiyetinde iki bin kadar asker vardı. Ebû Said maiyetindeki askerlerle Herat'tan ayrılarak bunlar üzerine gitti. İşte bu çok kritik anda Emîr Seyyid Mezid Argun'u Emîr Sultan Ahmed Timurtaş ile birlikte Maverâünnehir'den toplanan askerlerin başında Sultan'ın yardımına gelmiş olarak görüyoruz⁴⁷. Temmuz 1459'da Seyyid Mezid, Herat şehrinin kuzey doğusunda, on fersah mesafedeki Niretu kalesinin muhasarası ve ele geçirilmesinde de görev almıştı. Bu iş başarıyla neticelenmiş ve devlet merkezine yakın, son derece müstahkem bir hisar olan Niretu da Ebû Said'in denetimine geçmişti.

Mirza Hüseyin Baykara'nın Ebû Said'e bağlılığını bildirdikten kısa bir süre sonra Mazenderan bölgesinde faaliyete geçtiğini görüyoruz (1459 sonu). O esnada Sistan bölgesindeki karışıklıkla meşgul olan Sultan Ebû Said hemen Hüseyin Baykara üzerine gidememiş, bölgeye üç emîrini göndermişti. Bu üç emîrden birisi de Seyyi Mezid Argun idi⁴⁸. Seyyid Mezid'i 865/1461'de Ebû Said tarafından Belh'e gönderilmiş olarak görüyoruz. Seyyid Mezid buradan Emîr Nur Said'in isyan ettiği ve Semerkand ve Buhara'yı yağmaladığı haberini göndermişti. Hoca Ubeydullah Ahrar aracılığı ile itaate davet edilen Nur Said bu çağrıya olumlu cevap vermeyince Maverâünnehirdeki emîrler Nur Said'e ait malları yağmalamışlardı⁴⁹. Yukarıda temas ettiğimiz Emîr Sultan Argun, Sultan Ebû Said'e karşı isyan eden Mirza Muhammed Cuki'yi desteklerken, Emîr Seyyid Mezid Argun bu isyanı bastırmak üzere Sultanın yanında yer almıştı. Emîr Seyyid Mezid Argun'un, Sultan Ebû Said nezdinde ne kadar kıymetli ve önemli bir emîr olduğunu, bu sultanın Azerbaycan'a yaptığı seferinde daha açık bir şekilde görmekteyiz. Ebû Said'in yakalanarak idam edilmesiyle (1469) neticelenen bu seferde de Seyyid Mezid sultanın emrinde idi. Emîr Seyyid Mezid ordunun öncü birliklerinin başında olarak esas ordudan önce Sultaniye'ye ve Tebriz'e girmişti (1468). 12 Receb873 (12.I.1469) tarihi bu seferde bir dönüm noktası oldu. Bu tarihte Emîr Seyyid Mezid karavul olarak ordugâhdan çıktı ve kısa bir mesafe gittikten sonra Akkoyunlu birlikleri ile karşılaştı. Emîr

⁴⁷ *Matla'*, II/3s.310; Mirhond, *Ravzatu's-Safa*, s.827; Hondmîr, *Habîbü's-Siyer*, Tahran 1333 hş.III, s.76; İsfizârî, *Ravzâü'l-Cennat fi evsaf-ı Medinet-i Herat* (neş. Seyyid Muhammed Kâzım İmam), Tahran 1339 hş., II, s.226.

⁴⁸ *Matla'*, II/3, s334.

⁴⁹ *Matla'*, II/3, 350-51; *Ravza*, 835.

Ömer idaresindeki Akkoyunlu birliği dörtüüz kişiden oluşuyordu. Emîr Ömer, Seyyid Mezid'e "Mirza hazretleri (Ebû Said'i kasd etmekte) yüzyıllık dostu düşman, düşmanı dost yaptı. Şimdi savaşmak değil barışmak zamanı" dedi ve ertesi gün önde gelen şahısların görüşmesini ve barış yapılmasını önerdi. Böylece taraflar çarpışmadan ayrıldılar. Ertesi gün aralarında Emîr Seyyid Mezid Argun'un da bulunduğu bir grup emîr aynı yere gitti. Akkoyunlulardan gelenlerin sayısını az görünce Seyyid Mezid onlara hücum etti. Bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir aldı. Kaçanları takip ederken daha kalabalık bir Akkoyunlu grubu ile karşılaştı ve yapılan mücadele sonunda Timurulardan beşyüz kişi Akkoyunlular'a esir düştü. Esir olanlar arasında Seyyid Mezid Argun da vardı. Bu gelişme Sultan Ebû Said'i bir hayli sarsmıştı. Zaten seferin genel gidişi de kötü idi. Buna ilaveten emîrlerin esir düşmesi, durumu daha da vahim bir hale sokmuştu. Sultan Ebû Said ordugâhtaki diğer emîrlerle görüşerek ne yapılması gerektiğini sordu. Sonunda Seyyid Mezid'in serbest bırakılmasını ve barışı sağlamak üzere hükümdar kendi annesini Meşhed'in önde gelen şahıslarından Seyyid Abdülhay ve Seyyid İbrahim Kumî ile birlikte elçi olarak Uzun Hasan'a gönderdi. Ancak bundan bir sonuç çıkmadı. Seyyid Mezid ancak Sultan Ebû Said'in yakalanması ve arkasından öldürülmesinden sonra serbest bırakıldı⁵⁰. Serbest kaldıktan sonra Ebû Said'in oğullarından Mirza Ebû Bekir 'in idaresindeki Bedehşan'a yöneldi. Burada Sultan Ebû Said'in oğulları arasındaki mücadelede etkili oldu⁵¹.

Ebû Said devrinde etkili olan Argun kökenli emîrlerden birisi de Seyyid Mezid'in kardeşi Seyyid Asilleddin Argun idi. Ebû Said'in tavacısı olan Seyyid Asilleddin'i 1458 de Herat'ı ikinci kez alışı esnasında, daha Karakoyunlular şehri tam boşaltmadan şehre giren Ebû Said'in iki emîrinden biri olarak görüyoruz⁵². Ebû Said'in Mirza Cuki'nin isyanı nedeniyle Maverâünnehir'e müteveccihen Herat'tan ayrıldığı sırada, Mirza Hüseyin Baykara da Deşt-i Kıpçak ve Harezm'den Esterabad'a yönelmişti. O esnada Esterabad'ın idaresinden sorumlu olan Ebû Said'in oğlu Mirza Mahmud'u yenmeyi başardı ve Mazenderan'ı ele geçirdi. Hüseyin Baykara'nın ilerlemesi ve Horasan'ı tehdit ettiği haberi Ebû Said'e ulaştığında o Şahrühiye kalesi önünde muhasara işleriyle meşguldü. Mirza Muhammed Cuki bütün Maverâünnehir'de karışıklık çıkardıktan sonra bu kaleye sığınmıştı. Sultan Ebû Said muhasarayı hemen bırakmayı uygun görmedi ve Horasan'a Emîr Seyyid Asil Argun ile birkaç emîr göndermeyi tercih etti. Nitekim bu emîr beraberindeki diğer emîrlerle birlikte Herat şehri Hüseyin

⁵⁰ Olaylar hakkında geniş bilgi için bk. Alan, s.123-139.

⁵¹ Ando, a.g.e, s.176.

⁵² *Matla'*, II/3, s.304.

Baykara'ya karşı korumuş ve bunda başarılı olmuştu⁵³. Emîr Seyyid Asil 1465 yılında öldü ve kardeşi Seyyid Mezid tarafından Belh'e defnedildi⁵⁴.

Şeyh Cemal Argun, Argun kabilesine mensup bir başka emîrdir. Ebû Said tarafından Taşkent'e hakim olarak tayin edildi. Ebû Said'in ölümünden sonra oğlu Sultan Ahmed'e bağlanmıştı; ancak bu sadece görünüşte idi. Bu emîr Moğolistan'daki iç çekişmelere karıştı. 1469'da Moğol Hanını Taşkent'e yaptığı ziyaret sırasında yakaladı ve bir yıl kadar hapsedti. Bu arada bütün ulus-u moğol'u idaresi altına aldı. 1472-73'de Emîr Abdullah Kuddûs Duğlat tarafından öldürüldü. Şeyh Cemal'in ölümünden sonra Taşkent, Şahrûhiye ve Sayram, Ebû Said'in oğlu Sultan Ahmed'in idaresine geçti. Sultah Ahmed, Şeyh Cemal Argun'un kardeşi Nimet ile de Zamin'de mücadele etmişti⁵⁵.

Argun kabilesinin Sultan Ebû Said'in saltanatından sonra da devlet idaresinde etkilerini nisbeten devam ettirdiklerini söylemek mümkündür. Ancak bu etki Ebû Said'in saltanat dönemindeki kadar olmamıştır. Ordu'nun toplanması, sevk ve idaresinde etkili olan tavacı emîrleri arasında yapılan bir mukayesede Timur ve Şahrûh dönemlerinde hiç Argun kökenli emîr yokken, Ebû Said'in devrinde görev yapan ondokuz tavacı emîrden beşinin, Hüseyin Baykara devrinde ise kırk iki tavacı emîr'den ikisinin Argun kökenli olduğu görülmektedir. Yine *Muizzü'l-Ensâb*'a dayanılarak hazırlanan bir listeye bakarsak Timur ve Şahrûh devrinde Argun menşeli hiç emîr-i divân yokken, Ebû Said devrinde görev yapmış yirmi beş emîr-i divândan altısının, Hüseyin Baykara devrinde görev almış seksenaltı emîr-i divândan beşinin Argun menşeli olduğu görülür⁵⁶. Bütün bu sayılar, Argun menşeli emîrlerin en güçlü oldukları dönemin Sultan Ebû Said devri (1451-1469) olduğunu göstermektedir.

Ebû Said'in ölümünden sonra Hüseyin Baykara'nın güç kazanması üzerine, daha önce Ebû Said'in maiyetinde yer alan Argun kökenli emîrlerden bir kısmı Hüseyin Baykara'nın hizmetine girdiler. Bunlar Muhammed Said b. Urus, Aşık Muhammed, Zünnun Mevlana Nusret, Sultan ve Muhammed b. Sultan, Kubad b. Abdurrahman Argun'dur. Bu sonuncusu, 1457'de Hüseyin Baykara'nın maiyetinde idi ve Divân-ı mâl'de mühürdardı. Aynı zamanda Divân-ı Tavacı ve pervaneci vazifelerinde de bulunmuştu. 1458'den sonra barsacı idi. Hüseyin Baykara 1461'de Herat'ta saldırdığı zaman Kubad b. Abdurrahman'ı, Esterabad'ın idaresine bırakmıştı. O, 1464'de esir düşmüştü.

⁵³ Bu muhasara ve savunma çalışmaları hakkında daha fazla bilgi için bk. Alan, a.g.t. s.93-95.

⁵⁴ Ando, a.g.e. s.176.

⁵⁵ A.g.e., s.177.

⁵⁶ A.g.e., s.232, 235.

1469 dan sonra Hüseyin Baykara'ya katılan emîrlerden bir diğeri Sultan Argun'dur. Bir ara bunun Ebû Said'e karşı isyan ettiğini ve tekrar onun emîrleri arasına girdiğini yukarıda belirtmiştik. Sultan Argun, Ebû Said'in ölümünden sonra Hüseyin Baykara'ya katıldığında onun Divân-ı mâl emîri oldu. 1473-1474'de ise bu hükümdarın yanında tavacı olarak görev aldı.

Muhammed Said Argun b. Urus, Ebû Said'in tümen emîri olan Seyyid Muhammed b. Urus ile karıştırılmaktadır. Esterâbâd'ın idaresi kendisine verilen bu emîr 1496'da Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman'ın yanında yer almıştı.

Aşık Muhammed, Ebû Said'den sonra Hüseyin Baykara'ya katılan emîrlerden bir diğeri'dir. Seyyid Pir Muhammed'in oğludur. Divân-ı mâl'da emîr olduğunu, 1487'de Azerbaycan'a Akkoyunlu Yakup Bey'in yanına elçi olarak gönderildiğini biliyoruz. 1503'de Bediüzzaman Mirza'nın ümera-i izâmından biri idi. 1507'de Timur hanedanının çökmesi üzerine Herat'ta iç kale olan İhtiyareddin kalesini 16-17 gün Özbekler'e karşı savundu. Herat'ın Şeyhülislâmı Seyfeddin Ahmed et-Taftazanî ve şehrin diğer önde gelenlerinin Şeybani Han'ın tarafını tutmaları onu desteksiz bıraktı. Bilindiği gibi şehir Özbeklerin eline geçmişti. Adının geçtiği son olay budur⁵⁷.

Hüseyin Baykara'nın yanında yer alan emîrlerden biri, belki de Argunların Hindistan'da bir hanedana dönüşmesinde etkili olması bakımından en dikkate değer olanı Şücaeddin Zünnun Beg Argun'dur. Bu emîr Sistan, Zemindaver, Belucistan ve Sind bölgelerinde hüküm süren Argun hanedanının kurucusudur. Halbuki bu hanedan Hindistanda telif edilen eserlerde, sadece isim benzerliğine dayanarak neseb itibarıyla İl-Hanlı hükümdarı Argun'a dayandırılmaktadır⁵⁸. Ancak Argunlar yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi bir Türkmen aşiretidir. Zünnun Bey'in babasının adı Hasan Basri, bazen Mısıri olarak da kaydedilmiştir. Sultan Ebû Said devrinin ileri gelen emîrlerinden olduğuna dair bilgi varsa da bu *Muizzü'l-Ensab* da doğrulanmıyor⁵⁹. Zünnun Argun Bey'in 1507 tarihinde öldüğü biliniyor⁶⁰. Muhtemelen Ebû Said'in saltanat devresi (1451-1469) Zünnun Bey'in gençlik dönemlerine rastlamıştı. Ebû Said'in emîrleri arasına katılmış olsa bile, bu herhalde Sultan'ın son senelerinde olsa gerektir. Zira onun

⁵⁷ Ando, a.g.e. s. 205-206.

⁵⁸ İsmail Aka, "Zünnun Beg Argun", *İA*, XIII, 656.

⁵⁹ İ. Aka, Muhammed Ma'sum Bakari'nin *Tarih-i Sind* adlı eserinde böyle bir kaydın olduğunu göstermiştir (bk. a.g.m. s.656). Ancak Ebû Said devri olayları arasında bu emîrin adı geçmemektedir. Ayrıca Timurlu seçeresi olan *Muizzü'l-Ensab*'da diğer hükümdarlar gibi Ebû Said'in de emîrleri belirtilmiştir. Ancak bunların arasında Zünnun Bey yoktur. Krş. Ando, a.g.e. 172-173 tablo 11.

⁶⁰ Aka, gös. yer.

emir olarak esas faaliyetleri Hüseyin Baykara devrine denk düşmektedir. Zünnun Bey, babası ile birlikte, Ebû Said'in ölümünden sonra bir müddet Yedigâr Muhammed'in hizmetinde bulundu. Sonra Semerkant hakimi Sultan Ahmed Mirza (b.Ebû Said)'nin yanına gitti. İki üç sene burada kaldıktan sonra Herat'a döndü ve Hüseyin Baykara'nın dikkatini çekti. Bu hükümdar tarafından Gur ve Zemindaver bölgeleri kendisine tefviz edildi. Zünnun Bey 1479'da küçük bir kuvvetle bu bölgeye geldi ve yaklaşık üç sene mücadeleden sonra buradaki Hazara ve Teküdari (Nikudari) kabilelerine boyun eğdirerek bölgeye hakim oldu. Bu şekilde başlayan faaliyetleri onun hakimiyet alanını genişletmesi ve nihayet istiklâlini ilan etmesiyle neticelendi. Ancak Hüseyin Baykara ve oğlu Bedüzzaman Mirza devirlerinde Timurlu devletinde etkili olmaya devam etti. 1507'de Özbeklerle savaşırken öldü⁶¹. Hakim oldukları yerlerden Kabil 1504'de Muhammed Zahirüddin Babür'ün eline geçmişti. Bu şehri Kandehar ve Zemindaver gibi diğer yerler takip etti. Babür'ün bölgeye gelerek burada devletini kurması Argunlar'ın faaliyetlerine sekte vurdu. Müstakil güçlü bir devlete dönüşemediyse de Zünnun Bey'in kurduğu bu hanedan 1594'e kadar varlığını sürdürmeyi başardı⁶².

Asyanın kuzeyinde ve Doğu Avrupa tarihinde önemli bir yeri olan Altın Orda devletinin bakıyeleri arasında da bu adı taşıyan bir kabileye rastladığımıza yukarıda işaret etmiştik. Kabilenin bu coğrafyadaki seyrine kısaca bakmakta yarar var. Zira aynı adı taşıyan uruglar günümüzde varlıklarını sürdürmekte. Mustafa Kafalı "Cuci Ulusu'ndaki İl ve Kabilelerin Siyasî Roller ve Ehemmiyetleri" adlı çalışmasında, Cengiz Han'ın Cuci Han'a dört bin Moğol askeri verdiğini, bu dört bin Moğol askerinin dört ayrı kabileden olup yine o kabilelerden birer binbaşı idaresinde bulunduğunu ifade ederek bu dört kabileyi ve binbaşılarının adını belirtmiştir. Bunlar arasında Argun kabilesi yoktur. Ancak aynı çalışmanın ilerleyen kısımlarında müellif Toktamış Han (1377-1405) evladına bağlı Argun kabilesinin adının da sıkça geçtiğini, ancak bu kabilenin Deşt-i Kıpçak'ın eskimi yoksa yeni sekenesinden mi olduğunu

⁶¹ Bu bey ve faaliyetleri için bk. Aka, a.g.m. s.656-658; M. Salem Akhtar, "The Origin of the Arghuns and Tarkhans of Sind and the Rise and Fall of Dhu Al- Nun Arghun Under The Timurids of Herat" *Islamic Culture*, LIX/4, 1985, s.340-356.

⁶² Bu çalışmada esas üzerinde durmaya çalıştığımız husus Argun kabilesinin menşei ve daha sonraki etkileri olduğundan Sind bölgesinde kurulan bu hanedanın tarihine burada girmedik. Ancak bu hanedan için bk. Masum Mir Muhammed, *History of the Arghuns and Tarkhans of Sind (1507-1593)* trs. By Mahmud al Hasan Siddiqi, Sind Institute of Sindologie, Sind 1972; Collin Davies, "Arghun", *E.İng.* I, 627-628; M.Longworth Dames, "Argun", *IA*, I, 561-563; Abdülkerim Özyayın, "Argun", *DİA*, III, 357.

bilinmediğini ifade etmiştir⁶³. Aynı çalışmada, Cuci ulusunu oluşturan fakat Toktamış Han'a gelinceye kadar mühim bir unsur olmadıkları halde bu han devrinde Cuci Ulusu'nun en mühim kabilelerinden biri olan Şirin kabilesi tanıtılırken, Şirin kabilesinin Toktamış Han'a Barın, Argun ve Kıpçak kabilesiyle birlikte atalarından miras kaldığı kaydedilmiştir⁶⁴. Toktamış handan yaklaşık yarım asır sonra bu kabileyi Nogayları oluşturan boylardan biri olarak görüyoruz. XV. asrın ortalarında Aşağı İdil (Volga)ve Yayık (Ural nehri) sahasında göç etmekte olan ve kendi mirzalarının idaresi altında yaşayan Nogay Uruglarından⁶⁵ yedisini Şirin, Arın, Kıpçak, Argun, Alçın, Kıtay ve Mangıt "yedisan" adıyla biliniyordu. Bunlardan başta Şirin olmak üzere ilk dördü (Şirin, Arın, Kıpçak ve Argun) Kırım tarafına gitmişti (bunlar Küçük Nogaylar adı ile de anıldılar)⁶⁶. Altın Orda hanlığının parçalanmasıyla ortaya çıkan hanlıklardan biri olan Kırım Hanlığında da Argun kabilesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Kırım Hanları, dört rükün veya dört karaçi de denilen Şirin, Barın, Argun ve Kıpçak kabileleri'nin ve onların beylerinin desteğini almak suretiyle tahta çıkabilirlerdi. Karaçilik, Altın Orda Hanlığı zamanında da mevcut olan bir rütbe ve mansıb idi. Karaçi beyleri, belirli kabilelerin irsi başbuğlarından olurdu. Bu kabilelerin reisleri babadan oğula devrederek hanlık bünyesinde mensubu olduğu kabileyi temsilen karaçi beyi olarak hükümdarın yanında bulunurlardı. Kırım Hanlığı tarihinde görülen dört rükün ve dört karaçi beyi gibi unvanlarla bilinirlerdi. Bu beyleri başlangıçta Şirin, Barın, Argun ve Kıpçak başbuğları

⁶³ Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusunun İli ve Kabilelerin Siyasî Roller ve Ehemmiyetleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1971., II, s.100-101.

⁶⁴ A.g.m. 105.M. Kafalı'nın Ötemiş Hacı'ya dayanarak verdiği bu bilgiyi daha muahhar bir eserde de görebiliyoruz. Ancak bura küçük bir farkla kabilenin adı Argun olarak yazılmıştır. Bu farkın lehçe farkı olduğunu düşünmek mümkündür (bk. Abdülgaffar Kırımî, *Umdetü't-tevarih*, nşr. Necip Asım, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, İstanbul 1343. s.48.) Kırımî'nin ifadesine göre Urus Han, Toktamış'a yakın olan dört kabileyi gard ve zulüm etmeye başlayınca bunlar çaresiz kalıp Toktamış tarafına adam göndererek kendilerini kurtarmasını istediler ve Toktamış da bu isteğe olumlu bakmıştı (bk. gös.yer).

⁶⁵ Emir Nogay, Tuda Mengü zamanında (1280-1287) Altın Orda Hanlığı bünyesinde başlayan iç karışıklıklarda şahsi cesareti, kuvvetli idaresi ve idarî kabiliyeti sayesinde devletin en nüfuzlu şahsiyeti olmuştu. Fakat babası han olmadığı için Nogay da han olamamış, emir olarak kalmakla yetinmişti. Bu emir kırk yıl kadar Altın Orda üzerinde mühim rol oynamış ve istediği anda "Han"ları değiştirmiş, Cengizogullarından tahta çıkardığı kimseler vasıtasıyla arzu ettiği şekilde devleti idare etmişti. 1299'da Tokta Han (1291-1312) la yaptığı mücadelede hayatını kaybetmiştir. İşte bu şahsa bağlı il ve uruglara "Nogay" adı verilmiştir (Akdes N. Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s.129; 281.).

⁶⁶ Kurat, a.g. e. s.281.

oluştururken zamanla Secut Beyleri ile Mangıt mirzaları itibar kazanmış ve Argun ile Kıpçak beylerinin yerlerini almışlardı⁶⁷.

Argun adını taşıyan bir kabileye günümüzde Kazak ve Özbek gruplarını oluşturan kabileler arasında da rastlamaktayız. Zeki Velidi Togan yukarıda adı geçen grupları oluşturan unsurların her yerde aynı olduğunu belirterek bu urukları sıralamıştır ve bunlar arasında Argun kabilesi de vardır. Yine Z.V. Togan Çağdaş Kazak uruklarının en zengin ve aristokrat urukları arasında Argun uruğunun da bulunduğunu belirtmektedir⁶⁸.

Deşt-i Kıpçak ve Kırım'da etkili olduğunu gördüğümüz Argun kabilesinin 1450'den itibaren Maverâünnehir ve 1500-1595 tarihleri arasında Kuzey Hindistanda varlıkları bilinen Argunlarla aynı kabileden olabileceklerini düşünmek coğrafi mekanın genişliği gözönüne alındığında zayıf bir ihtimal gibi görünüyor. Ancak Asya tarihinde kabile ve boyların zamanla yer değiştirdiklerine dair başka örneklerin olması⁶⁹; Yezdi, Ötemiş Hacı ve Çin Hanedan yıllıklarında yaklaşık aynı dönemlerde Argun kabilesinden söz etmeleri ve tanımlanan bölgelerin bir birinden çok kopuk olmaması, Argun kabilesinin de kollara ayrılarak devrin şartlarına göre farklı yönlerde hareket etmiş ve gittikleri yerlerde isimlerini korumuş olabilecekleri ihtimalini düşünmemize neden olmaktadır.

Kabilelerin irsî liderleri durumunda olan emîrlerin ve onların şahsında tezahür eden siyasî ve askerî gücün, devlet idaresindeki etkilerinin ne derecede olduğunu bilmesi Cengiz Han'dan sonraki Asya tarihinin anlaşılmasına katkıda bulunacak bir husustur. Hakkında toplayabildiğimiz yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Argun kabilesi bu bakımdan bizim için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

ABSTRACT

Argun: A Turcoman Tribe

This tribe was very affective position at the time of Timurid Abu Said (1451-1469). There are different arguments about this tribe. In this article we've tried to figure out of the origin of this tribe and some emirs who were belong this tribe. Emirs who are the hereditary leaders of tribe had very affective role after the Chingis Khan at the Central Asian history. Because of the politic and military power they could determine the ruler. So the Argun tribe was a good model to understand the power of a tribe.

⁶⁷ Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989, s.64, 77.

⁶⁸ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, s.18, 29. Eserde bunun dışında da pek çok kere bu kabilenin adı geçmektedir.

⁶⁹ Eski devirlerde Hunlardan itibaren bu tür göçlere dair örnekler var (bk. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul1992) Oğuz Boylarının göçleri (Sümer a.g.e); konumuz açısından daha yakın dönemde Moğol Celayir kabilesi ilginç bir örnek olabilir. Bu kabilenin bir kolu Moğolistan'da kalmış, bir kısmı Çin'e, bir kısmı Maverâünnehir'e, bir kısmı Kıpçak sahasına, bir kısmı ise İlhanlıların maiyetinde İran ve Irak'a gelmişti (M.Halil Yınanç, "Celayir" *IA*, III, s.64). Bu misalleri artırmak mümkündür.